

בִּצְלָם
B'TSELEM
بتسيلم

**מתווה לחקירת פעולות הצבא
במבצע "עופרת יצוקה"**

18.1.09 – 27.12.08

מתווה לחקירת פעולות הצבא במבצע "עופרת יצוקה"

18.1.09 – 27.12.08

ב-27.12.08, בשעות הבוקר, הפציץ חיל האוויר עשרות מטרות ברצועת עזה. בתוך כחמש דקות נהרגו עשרות רבות של פלסטינים ומאות נפצעו. בימים שלאחר מכן המשיך הצבא בהפצצות מהאוויר ובהפגזה ארטילרית של מבנים ואתרים ברצועה. ב-4.1.09 נכנסו לרצועה כוחות צבא קרקעיים והשתלטו על חלקים ממנה. ב-18.1.09 הכריזה ישראל על הפסקת אש חד צדדית ולמחרת הכריז עליה גם חמאס.

היקף הפגיעה באוכלוסייה האזרחית ומימדי הנזק שנגרם במהלך המבצע נחשפים במלואם רק בימים אלה, לאחר יציאת הצבא מרצועת עזה. במהלך שלושת השבועות של המבצע, נהרגו למעלה מ-1,300 פלסטינים ומעל 5,320 פלסטינים נפצעו, מהם למעלה מ-350 באורח קשה. כמו כן, לפי הערכות ראשוניות, המבוססות על תצלומי לוויין, נהרסו במהלך המבצע למעלה מ-1,200 בניינים ולמעלה מ-80 חממות.¹ עשרות אלפים נותרו בלא קורת גג וללא בית לשוב אליו.

במהלך המבצע ירו פלסטינים רקטות ופצצות מרגמה לעבר ישראל, במטרה מוצהרת לפגוע באזרחים ישראלים. שלושה אזרחים ישראלים ואחד מאנשי כוחות הביטחון נהרגו, מעל 84 נפצעו, ארבעה מהם באורח קשה. בנוסף, תשעה חיילים נהרגו בתוך רצועת עזה (ארבעה כתוצאה מירי של צה"ל), 113 נפצעו, מהם אחד במצב אנוש ועשרים במצב בינוני עד קשה.

כארגון ישראלי, מתמקד בצלם במעשיה של ישראל ובאחריות שלה לפגיעות בזכויות האדם ולכן מסמך זה אינו עוסק בדרכי הפעולה של הצד הפלסטיני. עם זאת, יובהר כבר עתה כי חמאס ביצע הפרות חמורות של המשפט ההומניטארי הבינלאומי. ירי הקסאמים לעבר אוכלוסייה אזרחית, ירי לעבר חיילים מתוך שכונות אזרחיות תוך סיכון חיי התושבים, אגירת נשק בתוך מבנים אזרחיים והוצאות להורג של פלסטינים שחשודים בסיוע לישראל – כל אלה אסורים לחלוטין. גורמים רשמיים בישראל אף טענו כי פעילי חמאס כופים על אזרחים לשמש להם כמגנים אנושיים, כי הם נוסעים באמבולנסים במטרה לעבור ממקום מסתור אחד לאחר ואף כי הם מסתתרים בתוך בתי חולים. גם מעשים כאלה הם אסורים ואם אכן נעשו, אחראים מבצעייהם להפרות חמורות של המשפט ההומניטארי הבינלאומי.

¹ לפי נתונים של UN Institute for Training and Research שנמסרו לבצלם ב-4.2.09.

משפט זה אינו מבוסס על עקרון ההדדיות והחובה לכבד את הוראותיו אינה תלויה בשאלה האם הצד השני נוהג לפיהן.² לכן, העובדה שחמאס הפר את הוראותיו אינה מקנה לישראל את הזכות להפר אותן, גם אם ההפרות של חמאס מקשות על יישומן. ואכן, לאורך כל המבצע ולאחריו טענו גורמים רשמיים – הן בתוך הצבא והן מחוץ לו – כי כל פעולות הצבא נעשו בהתאם למשפט ההומניטארי הבינלאומי ואף קיבלו את אישורם של היועצים המשפטיים.

הפגיעה הנרחבת באוכלוסייה האזרחית ברצועת עזה אין בה, כשהיא לעצמה, ראייה לכך כי הצבא פעל בניגוד להוראות המשפט ההומניטארי הבינלאומי. אולם, מהמידע שנאסף עד כה עולים חששות כי החיילים פעלו לפי פקודות המנוגדות להוראות אלה ונראה שבמקרים אחרים הם פעלו בניגוד לפקודות הצבא.

מטרתו של מסמך זה היא להצביע על השאלות העיקריות המתעוררות בכל הנוגע להתנהלות הצבא במהלך מבצע "עופרת יצוקה" ועל כיווני החקירה העיקריים שיש למצות בתוך ישראל. בצלם ממשיך לחקור את האירועים שהיו במהלך המבצע וממצאי תחקירים אלה יפורסמו בנפרד.

ירי באזרחים

לפי נתונים של ארגון אל-מיוזאן, במהלך המבצע ברצועת עזה נהרגו 1,342 פלסטינים, חלקם בהפצצות מהאוויר, חלקם כתוצאה מירי ארטילרי ומירי של טנקים וחלקם מירי ישיר של חיילים. 907 מהם, המהווים כשני שלישי מההרוגים, נהרגו לאחר הכניסה הקרקעית של הצבא לרצועה ב-4.1.09. אלפים נוספים נפצעו, מהם כ-350 באורח קשה.

היקף הנפגעים בפרק זמן קצר ביותר, בנסיבות המקשות על מתן הערכה מדויקת של האירועים, מקשה על הכרעה מי מהנפגעים היה מעורב בלחימה ומי לא היה מעורב בה. אולם, מבין ההרוגים 315 הם קטינים מתחת גיל 18, מהם 235 מתחת גיל 16. 115 מהם היו נשים ולפחות 83 היו גברים מעל גיל 50. לפחות לגבי קבוצות אלה ניתן לקבוע בוודאות גבוהה כי, ככלל, הם לא היו מעורבים בלחימה. ברור כי גם בקרב שאר ההרוגים היו כאלה שלא היו מעורבים בה.

המשפט ההומניטארי הבינלאומי קבע עקרונות שנועדו להגן על האוכלוסייה האזרחית ולצמצם ככל הניתן את הפגיעה בה במהלך פעולות לחימה. כך, נקבע שיש להבחין בין לוחמים

² סעיף 8)51 לפרוטוקול הראשון הנספח לאמנות ג'נבה משנת 1977.

לבין אזרחים ושהתקפות מכוונות על האוכלוסייה האזרחית אסורות לחלוטין. מותר לכוון התקפה רק על אנשים המשתתפים באופן ישיר בלחימה או על אובייקטים צבאיים, המוגדרים באופן מצומצם: עליהם להיות כאלה ש"מטבעם, מיקומם, מטרתם או השימוש בהם תורמים תרומה אפקטיבית לפעולה צבאית" וכן, ש"הריסתם, תפיסתם או נטרולם, באופן מוחלט או חלקי, בנסיבות המתקיימות באותו הזמן, מקנים יתרון צבאי מובהק".³ גם כאשר ההתקפה מכוונת למטרה העונה על תנאים אלה, חובה לנקוט בשורה של אמצעי זהירות כדי להבטיח שהפגיעה באזרחים תהיה מצומצמת עד כמה שניתן. לכן, חובה לבחור באמצעי לחימה שיצמצמו את הפגיעה בחיי האזרחים ויש להימנע מהתקפה שצפוי כי תגרום נזק לאזרחים שיהיה מופרז ביחס ליתרון הצבאי הקונקרטי והישיר הצפוי.⁴

אין עוררין כי יישום עקרונות אלה ברצועת עזה הוא עניין מורכב וסבוך. זאת, הן בשל העובדה שמדובר באחד האזורים הצפופים ביותר בעולם, כאשר כל מחירה של טעות עלול להיות קטלני, והן בהתחשב בכך שנראה כי אנשי חמאס הפרו עקרונות אלה בשיטתיות. אכן, אין מדובר במדע מדויק ועל המפקדים בשטח לקבל החלטות מהירות, כאשר הרבה מהנתונים אינם ידועים להם. למרות זאת, ישראל עדיין מחוייבת לפעול לפי עקרונות המשפט ההומניטארי הבינלאומי ולהתחשב בנוכחותה של האוכלוסייה האזרחית בתוך הרצועה, סמוך לאזורים שהצבא התקיף ובתוכם.

עם זאת, בחינה של הדרכים בהם פעל הצבא במהלך המבצע מעלה כמה שאלות בנוגע למידה בה עמדה ישראל בחובותיה אלה:

א. עקרון ההבחנה

רוב המבנים שהותקפו ברצועה הם כאלה המשמשים בדרך כלל למטרות אזרחיות – בהם משרדים, מסגדים, ובתים פרטיים. דובר צה"ל, בהודעות שפרסם במהלך המבצע, טען בנוגע לרובם כי הם הותקפו מאחר שחמאס החביא במקומות אלה נשק, ייצר בהם נשק או תכנן שם כיצד לפגוע בחיילים או באזרחים ישראלים. הצבא כמעט ולא סיפק ראיות לטענותיו אלה ולבצלם אין יכולת לבחון האם הן מדוייקות. אולם, לפחות במקרה אחד מצא בצלם כי המידע שנמסר היה שגוי. בסרטון שהעלה דובר צה"ל לאתר האינטרנט שלו, הוא טען שנראים בו פלסטינים שמעמיסים רקטות גראד על משאית. בסוף הסרטון, נורה טיל אל המשאית ושמונה

³ שם, סעיף 52(2).

⁴ שם, סעיף 57.

פלסטינים נהרגו. בדיקה של בצלם העלתה כי הפלסטינים שנראו בסרטון העמיסו בלוגי חמצן וציוד נוסף שחילצו ממסגריה שנפגעה בהפצצה קודמת, בניסיון למנוע את ביזתם.⁵

כאשר נעשה שימוש צבאי באובייקטים אזרחיים הם מאבדים את ההגנה המגיעה להם. אולם, על הצבא מוטל נטל ההוכחה כי אכן נעשה שימוש כזה על ידי חמאס. כל עוד קיים ספק, ישנה חזקה שהאובייקט אינו מטרה לגיטימית ושהוא שימש לצרכים אזרחיים בלבד.⁶ כל עוד לא התקיימה חקירה עצמאית, אין מנוס אלא לקבל בערבון מוגבל את הטענות בנוגע לשימוש האסור שעשו הפלסטינים באובייקטים אלה.

במהלך המבצע השתמש הצבא בנשק שאינו מדויק ואשר טווח הפגיעה וההרס שלו גדול מאוד. בין השאר, נעשה שימוש נרחב בירי ארטילרי לפני הכניסה הקרקעית לרצועה וחיילים ירו במשך שעות מאות פגזים. לפי הדיווחים, ירי זה כוון בעיקר לעבר שטחים פתוחים שנחשבים לאזורי השיגור של הטילים לעבר ישראל – בבית חאנון, ג'באליא וח'אן יונס.⁷ הצבא המשיך להשתמש בירי ארטילרי גם לאחר כניסת החיילים לרצועה, לפני כל כיבוש של שטח חדש. טווח הסטייה של ירי ארטילרי הוא עשרות מטרים וטווח הפגיעה בו אנשים יכולים להיחרג ולהיפצע מגיע אף הוא לעשרות מטרים, בהתאם לתנאי השטח. בהתחשב בכך, ובצפיפות הרבה הקיימת ברצועת עזה, שימוש בירי ארטילרי מגדיל משמעותית את הסכנה שאזרחים ייפגעו. ואכן, בעבר נהרגו אזרחים ברצועת עזה כתוצאה מירי זה ובנובמבר 2006, בין השאר מסיבה זו, חדל הצבא להשתמש בו.⁸

הצבא השתמש גם במרגמות. סא"ל שוקי ריבק, מג"ד בגדוד 51 אמר כי "אני לא זוכר מתי ירינו קודם מרגמות בעזה".⁹ זאת בעיקר מאחר שנשק זה הוא אף פחות מדויק מירי ארטילרי. ב-6.1.09 ירה הצבא פגז מרגמה, סמוך לבית הספר פאח'ורה של אונר"א במחנה הפליטים ג'באליא, שבו הסתתרו אזרחים שנמלטו מבתיהם בעקבות הפגזות חיל האוויר. למעלה מארבעים אזרחים, כולל עשרה בני משפחה אחת ששהו בביתם, נהרגו. כמה ימים לאחר מכן פורסם בעיתון "הארץ" כי מתחקיר ראשוני של הצבא עולה כי חיילים זיהו ירי של רקטה ממקום סמוך לבית הספר. הם ירו פגזי מרגמה "לעבר מקור הירי". טווח הסטייה הממוצע של

⁵ ר' בצלם, הודעה לעיתונות מיום 31.12.08.

⁶ סעיף 3(52) לפרוטוקול הראשון הנספח לאמנות ג'נבה משנת 1977.

⁷ ר' רון בן ישי וחנן גרינברג, "צה"ל פתח בירי ארטילרי: מאות פגזים נורו", *ynet*, 3.1.09; יואב שטרן, אבי יששכרוף, עמוס הראל וברק רביד, "30 חיילים נפצעו, שניים קשה; 30 הרוגים פלסטינים", *הארץ*, 4.1.09.

⁸ ר' בג"צ 3261/06, *עמותת רופאים לזכויות אדם ואח' נ. שר הביטחון ואח'*, תגובה משלימה מטעם המשיבים לקראת דיון. תשובה מיום 2.7.07. ר' גם עמוס הראל, "פרץ קבע: ירי ארטילרי לרצועת עזה רק באישור אלוף פיקוד הדרום והדרג שמעליו", *הארץ*, 9.11.06.

⁹ עמוס הראל ואבי יששכרוף, "באנו, הפצצנו, הרתענו - עכשיו, החוצה", *הארץ*, 15.1.09.

פגזים אלה הוא כמה עשרות מטרים ובדיעבד, הודו קצינים בפני הכתב, "בחירת אמצעי התגובה הייתה שגויה" והיה על הצבא להשתמש בנשק מדויק.¹⁰

בצלם אינו יכול לקבוע כמה אזרחים נהרגו כתוצאה מהירי הארטילרי או מירי המרגמות. עם זאת, מאחר שנשק זה אינו מדויק, לא ניתן לכוונו רק למקומות מהם ירו פלסטינים לעבר חיילים. בצפיפות הרבה הקיימת ברצועת עזה, ובהתחשב בכך שחמאס יורה בסמוך לאזרחים, הסכנה כי אזרחים ייפגעו כתוצאה משימוש בנשק זה היא גדולה במיוחד.

בנוסף, במהלך המבצע השתמש הצבא בפצצות זרחן, אשר גורמות לכוויות קשות ואשר מציתות אש במבנים ובשדות. גורמים רשמיים לא הסבירו מדוע בחר הצבא להשתמש דווקא בנשק זה ובתחילה אף הכחיש הצבא כי נורו פצצות כאלו. בשלב מאוחר יותר הודו גורמים במערכת הביטחון כי נעשה שימוש במהלך המבצע בנשק זה והודיעו כי הצבא יערוך תחקיר בנושא.¹¹ המשפט ההומניטארי הבינלאומי אינו אוסר על השימוש בנשק זה כשלעצמו, אולם השימוש בו מותר רק נגד מטרות צבאיות וגם אז – לא מהאוויר. כאשר המטרה הצבאית נמצאת בתוך אזור אזרחי, השימוש בו אסור לחלוטין.¹²

ב. עקרון המידתיות

במהלך המבצע ולאחריו הופיעו בתקשורת ידיעות על השימוש הרב בכוח שעשה הצבא. כך, למשל, כתב אלכס פישמן ב"ידיעות אחרונות":

במבצע האחרון הופעלו עוצמות אש שלא נראו מעולם בלחימה של צה"ל בתוך שטח עירוני... ב'עופרת יצוקה' לא הושאר בית אחד שלם לאורך ציר פילדלפי. למח"טים ניתנה הרשאה לפגוע בכל בית החשוד כממולכד. כשפרצו לתוך בית להייה כל בית שני במוצע חטף פגז.... אשכנזי הוריד מראש הנחיות לשימוש ב'אש מרחיבה': הפעלה מסיבית של אש.¹³

¹⁰ עמוס הראל, "בצה"ל מודים: טעינו בבחירת אמצעי התגובה לירי המחבלים", הארץ, 11.1.09.
¹¹ אמיר בוחבוט, "במע' הביטחון מודים: צה"ל ירה פצצות זרחן בעזה", NRG, 19.1.09; עמוס הראל, "צה"ל חוקר מדוע ירה כוח מילואים 20 פצצות זרחן על שכונת מגורים ברצועה", הארץ, 21.1.09.
¹² הפרוטוקול השלישי לאמנה בדבר כלי נשק קונבנציונליים הגורמים נזק מיותר, המתייחס לנשק מצית. ישראל לא חתמה על פרוטוקול זה אולם הכלל שנקבע בו מבוסס על שני עקרונות מינהגיים, המחייבים את ישראל: עקרון ההבחנה והעקרון האוסר על גרימת סבל מיותר.
¹³ אלכס פישמן, "וינוגרד, אתה משוחרר", המוסף לשבת, ידיעות אחרונות, 23.1.09.

שימוש רב בכוח אינו מעיד בהכרח על הפרה של עקרון המידתיות, בוודאי כאשר אנשי חמאס פועלים בתוך אוכלוסייה אזרחית, ממלכדים את הבתים ומחביאים נשק בבתי אזרחים. אולם, מספרם הגבוה של ההרוגים והפצועים במהלך המבצע, ובייחוד העובדה שהיו מקרים בהם נהרגו אזרחים רבים בהתקפה אחת, מחייב לפחות לבדוק האם הצבא פעל על פי עיקרון זה. למשל, ב-1.1.09 הפציצו מטוסי חיל האוויר את ביתו של ניזאר ריאן, בכיר בחמאס, בטענה ש"הבית שימש כמחסן אמצעי לחימה גדול וכן כחמ"ל תקשורת. מתחת לבית הייתה מנהרה ששימשה למילוט פעילי טרור של הזרוע הצבאית של החמאס".¹⁴ בתקשורת הופיעו טענות שלפיהן ניתנה לבני המשפחה הודעה מוקדמת בנוגע לכוונה להפגוז את הבית, אולם הם סירבו לעזוב או שעזבו וחזרו לבית לפני התקיפה. כתוצאה מכך נהרגו ריאן, ארבע נשותיו ו-11 ילדיהם, רובם בני שנה עד 12. בדומה, ב-6.1.09 הפציץ הצבא את בית משפחת א-דאיה שבעיר עזה. הבית היה בן ארבע קומות ושהו בו למעלה משלושים אנשים. 21 אנשים נהרגו כתוצאה מההפצצה, 12 מהם ילדים מתחת גיל 10.

לבצלם אין דרך לבחון האם ישראל הפרה במקרים אלה את עקרון המידתיות שכן הדבר תלוי במידע שהיה בידי הצבא בעת ביצוע ההתקפות, שלא נחשף. אולם במקרים אלה ובדומים להם, שבהם הפגיעה באזרחים היא כה קשה ונראית על פניה מופרזת, על ישראל להוכיח כי הפגיעה באזרחים שהייתה צפויה כתוצאה מביצוע ההתקפה באותו מועד לא הייתה מופרזת ביחס ליתרון הצבאי הצפוי, והיא אינה יכולה להסתפק בהטלת האחריות על חמאס.

ג. ירי ישיר באזרחים

במהלך המבצע הגיעו לבצלם דיווחים חמורים במיוחד על ירי ישיר ומכוון של חיילים באזרחים, בהם ילדים קטנים, אשר לא היו מעורבים בלחימה ואשר לא סיכנו את חייהם של החיילים בכל דרך שהיא. כך, דווח לבצלם על אנשים שרצו לעזוב את בתיהם כדי להגיע למקום בטוח יותר, אך חיילים ירו בהם. בחלק מהמקרים הם נורו אף על פי שאחזו בידיהם בדים לבנים, בניסיון להבהיר שהם לא חמושים ואינם מתכוונים לסכן את החיילים. לבצלם הגיעו עדויות גם על תושבים שחיילים ירו בהם כאשר ביקשו לפנות פצועים שנפגעו סמוך לבתיהם.

דיווחים על מקרים קשים כאלה, המהווים עבירות פליליות חמורות במיוחד, חייבים להיחקר. בין השאר יש לבחון האם ניתנו לחיילים פקודות שאיפשרו להם לירות בנסיבות כאלה או שמדובר בהפרה של פקודות הצבא.

¹⁴ הודעת דובר צה"ל מיום 1.1.09.

היעדר הגנה על אזרחים

אחד ההיבטים הייחודיים של מבצע "עופרת יצוקה" היה העובדה שלאזרחים לא היה לאן לברוח כדי להימלט מפני הסכנה. שלא כבמקומות אחרים בעולם, שבהם נראות שיירות של פליטים הנושאים בידיהם את המעט שהצילו מבתיהם, כאן נותרו האזרחים כלואים בתוך יחידת שטח קטנה, לאחר שישראל הותירה את המעברים סגורים ומצרים סירבה לפתוח עבורם את מעבר רפיח.

ישראל היתה מודעת היטב למצב זה והיה עליה לנקוט באמצעי זהירות כדי לצמצם את הפגיעה באזרחים. הצבא טען כי הוא עמד בחובתו זו בכך שהודיע לאזרחים מראש על הכוונה להפציץ את האזור שבו הם שוהים, בין באמצעות כרוזים שנזרקו מהאוויר ובין באמצעות שיחות טלפון.

המשפט ההומניטארי הבינלאומי אכן מחייב לתת אזהרה מוקדמת כדי למנוע ככל הניתן את הפגיעה באוכלוסייה האזרחית.¹⁵ אולם, ישראל לא מילאה את חובתה זו במתן אזהרות אלה שכן מידת התועלת שלהן לא ברורה בהתחשב בכך שהמעברים לרצועה נותרו סגורים ולא תמיד היה לאנשים לאן להימלט. יתרה מזו, מתן אזהרה לאזרחים לא הופך את האזור ל"סטריילי" ולמטרה צבאית לגיטימית שניתן להפציץ אותה ללא התחשבות בשאלה אם האזרחים אכן נענו לאזהרה ופינו את האזור. במקרים שבהם הצבא ידע, או היה חייב לדעת, כי אזרחים נותרו במקום, היה עליו להתחשב בכך בעת ביצוע ההתקפה.

חלק מהתושבים בחרו להשאר בבתיהם, למרות האזהרות. זאת מאחר שבעזה אין מרחבים מוגנים או מקלטים, כך שגם כאשר עזבו התושבים את בתיהם, הם נותרו ללא הגנה. בנוסף, התנאים במקומות בהם התקבצו התושבים היו קשים. לקראת סוף המבצע דווח על למעלה מחמישים אלף אנשים שהסתתרו במקלטים שהקים אונר"א.¹⁶ אונר"א לא היתה ערוכה לקליטת מספר כה גדול של פליטים ולכן היה מחסור בשירותים בסיסיים ובמצרכים, כולל במזון, מים, מזרונים ושמיכות.

בכמה מקרים הצבא אף פגע במקומות שאליהם הם נמלטו. לפי דיווחים שהגיעו לבצלם, ב-4.1.09 ירה הצבא לעבר בית הספר היסודי אסמאא שבמחנה הפליטים א-שאטי, בו הסתתרו כ-450 אנשים. שלושה נהרגו. ב-15.1.09 פגע הצבא במחסנים של אונר"א, בהם הסתתרו למעלה

¹⁵ ר' סעיף 57(2)ג) לפרוטוקול הראשון הנספח לאמנות ג'נבה משנת 1977.

¹⁶ המשרד לתאום עניינים הומניטריים – OCHA, תמונת מצב בעזה מאת המתאם ההומניטרי, 17-18 בינואר.

מ-700 אנשים. שלושה נפצעו. יומיים לאחר מכן, ב-17.1.09 ירה הצבא לעבר מתקן אחר של אונר"א. שני ילדים, בני חמש ושבע, נהרגו.

לא רק שקיים חשד כי הצבא לא נקט באמצעי הזהירות הנדרשים כדי להגן על האוכלוסייה האזרחית, אלא היו אף מקרים שבהם עולה חשד כי הצבא סיכן בעצמו חיי אזרחים. לבצלם הגיעו עדויות על שימוש שעשה הצבא באזרחים פלסטינים כמגינים אנושיים. בין השאר הורו חיילים לאזרחים פלסטינים להכנס לתוך מבנים כדי לבדוק שאינם ממולכדים או להוציא אנשים מהבית, לפנות חפצים חשודים מהכביש, לעמוד לפני חיילים כדי למנוע מפלסטינים לירות עליהם ועוד.

שימוש כזה באזרחים הוא אסור לחלוטין הן לפי המשפט ההומניטארי הבינלאומי והן לפי פקודות הצבא. שימוש כזה נעשה באופן נרחב במהלך האינתיפאדת השנייה, ובעיקר במהלך מבצע "חומת מגן" באפריל 2002. באוקטובר 2005, בעקבות עתירה לבג"ץ שהגישו שבעה ארגונים ישראליים לזכויות האדם, קבע בית המשפט כי כל שימוש באזרחים כמגן אנושי הוא אסור לחלוטין.¹⁷ בעקבות זאת, שונו פקודות הצבא בהתאם והשימוש במגינים אנושיים פחת באופן משמעותי.

פגיעה מכוונת בסמלי ממשל

במהלך המבצע הפציץ הצבא מטרות אזרחיות מובהקות, בהן בניין המשטרה, המועצה המחוקקת ומשרדי ממשלה – כולל משרד המשפטים, משרד האוצר, משרד החוץ, משרד העבודה ומשרד הבינוי והשיכון.

ביום הראשון למבצע, ב-27.12.08, הפציץ הצבא את הבניין הראשי של המשטרה בעזה והרג 42 צוערים של המשטרה שעמדו באותה עת במסדר. מראיון שערך בצלם עם אחד ממדריכי הקורס, עולה כי הצוערים לומדים עזרה ראשונה, דרכי פיזור הפגנות, תרגילי סדר ועוד. לאחר מכן משובצים השוטרים בזרועות השונות של המשטרה ברצועה האחראיות על השמירה על הסדר.

ב-30.12.08, בעקבות תקיפת המבנים בקריית הממשלה, מסר דובר צה"ל כי מטוסי חיל האוויר תקפו את שלושת מבני קריית הממשלה, "בהם רוכזה פעילות השלטון ותמיכתו במימון, בתכנון ובביצוע טרור". בהמשך נאמר כי "תקיפת יעד שלטוני אסטרטגי זה בוצעה

¹⁷ בג"ץ 3799/02, עדאלה ואח' נ. אלוף פיקוד מרכז ואח'.

בהמשך לירי המתמשך של ארגון הטרור חמאס לעבר שטח ישראל ובמסגרת פעילות צה"ל לפגיעה בתשתית הממשל והזרוע הצבאית". יומיים לאחר מכן, ב-1.1.90, לאחר תקיפת בניין המועצה המחוקקת ומשרד המשפטים, מסר דובר צה"ל הודעה דומה, לפיה "תקיפת יעדי השלטון האסטרטגיים, אשר מהווים חלק ממנגנון השליטה של החמאס, היא תגובה ישירה לירי המתמשך של ארגון הטרור חמאס לעבר יישובים בדרום הארץ".

להבדיל מהודעות אחרות של דובר צה"ל בנוגע לפגיעה במטרות שונות במהלך המבצע, בהודעות בנוגע לפגיעות במבנים אלה לא נאמר כי הם שימשו למטרות אסורות, כמו לצורך אחסון נשק או מתן מסתור לפלסטינים חמושים. ניתן ללמוד מהבדל זה כי הסיבה לפגיעה בהם לא נבעה מהשימוש שנעשה בהם.

מסקנה זו מתחזקת מדבריהם של גורמים רשמיים, אשר טענו כי כל גוף הקשור לחמאס נתפס בעיני ישראל כמטרה לגיטימית שמותר לפגוע בה. בכתבה שפורסמה בעיתון "וושינגטון פוסט" מסרה רס"ן אביטל ליבוביץ מדובר צה"ל שהצבא אכן הרחיב את רשימת המטרות שלו בהשוואה למבצעים קודמים, בטענה שחמאס משתמש בפעולות אזרחיות ככיסוי לפעילות צבאיות. מכאן, לטענתה, "כל מה שקשור לחמאס הוא מטרה לגיטימית".

סגן הרמטכ"ל, האלוף דן הראל, אמר בפגישה עם ראשי רשויות בדרום הארץ כי "אנחנו פוגעים לא רק במחבלים ובמשגרים, אלא בכל ממשל החמאס על כל זרועותיו... פוגעים בבנייני ממשל, במפעלי ייצור, בזרועות הביטחון ועוד. אנחנו תובעים אחריות שלטונית מהחמאס ולא עושים הבחנות בין הזרועות השונות. אחרי המבצע לא יעמוד בעזה שום בניין של חמאס".¹⁸

ברור שחמאס אחראי על ירי הטילים לעבר ישראל. אולם, מטבע הדברים, כמי שאוחז בשלטון ברצועת עזה, הוא אחראי גם על קיומם של החיים הסדירים ברצועה. ככזה, עליו לפקח על פעולתן של כל המערכות האזרחיות ברצועה – בהן מערכת הרווחה, הבריאות, השיכון והמשפט – ולהבטיח את קיומו של הסדר הציבורי גם באמצעות כוחות משטרה. לכן, גם אם חמאס הוא "ישות עוינת" שמטרתה העיקרית היא לערער על קיומה של מדינת ישראל, לא ניתן לגזור מכך שכל פעולה שלו נועדה לפגוע בישראל ושכל משרד ממשלתי הוא מטרה לגיטימית.

ואכן, מראיונות לתקשורת של נציגי ענף הדין הבינלאומי בצה"ל, ששמותיהם לא פורסמו, עולה כי סוגיית החוקיות של הפגיעה במטרות אלה עמדה במרכזה של מחלוקת קשה. בעיתון "הארץ" נכתב כי רק לאחר לחץ מצד גורמים מבצעיים בצבא נמצאה פרשנות משפטית שתתיר את הפגיעה בשוטרים וביעדי שלטון אחרים של חמאס. לפי פרשנות זו, מסביר "בכיר

¹⁸ טובה דדון, "סגן הרמטכ"ל בקריית גת: הרע עוד לפנינו", *ynet*, 29.12.08.

בדבלי"א", "הצורה שבה חמאס פועל... לפי מה שאנחנו מבינים זה שימוש בכל התשתית השלטונית לצרכים הטרוריסטיים של הארגון, כך שההבחנות קצת שונות. אנחנו עושים התאמות של היעדים למקרה של שלטון טרור".¹⁹

בראיון אחר, שניתן לעיתון "ידיעות אחרונות", ציין הכתב כי כאשר נשאלו נציגי הפרקליטות הצבאית על הפגיעה במשרדי הממשלה ובשוטרים, "הם זזו בכיסאותיהם באי נוחות, ולכמה שניות השתררה דממה בחדר". בסופו של דבר הם הנפיקו את ההסבר הבא:

כשארגון טרור משתלט על הממשל, כל משרדי הממשלה משתמשים להגשמת מטרותיו של ארגון הטרור. למה אתה מניח שמשרד התחבורה הפלסטיני משמש רק לקביעת קווי אוטובוס? אולי הוא משמש למטרות אחרות? ... חמאס לא עושה הפרדה כפי שמקובל במדינה מסודרת. יש שם ערבוב מוחלט של מנגנונים ותפקידים. יש מפקדים שמפקדים גם על כוח רשמי וגם על כוח לוחם חשאי. מפקדי הכוחות הרשמיים הצהירו שהם חלק מן ה'התנגדות'. החיבור הזה בין הכוחות יצר מצב שבו ההפרדה אינה קיימת. והיה גם מידע שאי אפשר לחשוף.²⁰

הסבר זה אינו יכול להצדיק פגיעה בכל משרדי הממשלה וההתייחסות אליהם כאל מטרות צבאיות לגיטימיות. הרי ברור מדברים אלה כי ההחלטה לפגוע במטרות אזרחיות מובהקות של ממשלת חמאס לא התבססה על מידע מדויק בנוגע לפעילות צבאית שהתקיימה במוסדות אלה אלא על השערות לגבי דרך העבודה של חמאס. הגדרה כזו של "מטרה צבאית" סותרת את הוראות המשפט ההומניטארי הבינלאומי, שלפיו ניתן להגדיר ככאלה רק מטרות התורמות תרומה אפקטיבית לפעולות הצבאיות נגד ישראל ורק כאשר ברור שהפגיעה בהן תקנה לישראל יתרון צבאי מובהק.

בנוסף, מהדברים שהובאו לעיל ברור שלכל הפחות התעורר ספק בנוגע לחוקיות הפגיעה במטרות אלה לפי המשפט ההומניטארי הבינלאומי. כאשר קיים ספק האם מבנים אזרחיים – כולל בתי מגורים, בתי תפילה או בתי ספר – משמשים גם למטרות צבאיות, יש להמשיך ולהתייחס אליהם כאל אובייקטים אזרחיים.²¹

¹⁹ יותם פלדמן ואורי בלאו, "לא עוצרים באפור", מוסף הארץ, הארץ, 23.1.09.

²⁰ משה רוני, "במלחמה יש חוקים", מוסף 24 שעות, ידיעות אחרונות, 19.1.09.

²¹ סעיף 52(3) לפרוטוקול הראשון הנספח לאמונת ג'נבה משנת 1977.

בצלם פנה אל היועץ המשפטי לממשלה, מני מזוז, בדרישה להבהרות לגבי הפגיעות במטרות האזרחיות. התשובה, שהתקבלה מהפרקליט הצבאי הראשי, התעלמה לחלוטין מהשאלות שבמכתב ובצלם עדיין ממתין לתשובה עניינית לפנייתו.

פינוי פצועים ופגיעה בצוותים רפואיים

במהלך המבצע התקבלו בבצלם ובארגונים אחרים דיווחים על פצועים שהצבא מונע מאמבולנסים להגיע אליהם ועל פצועים שחיילים מונעים מהם להגיע לבתי החולים. חלק מהדיווחים התייחסו לפצועים שנותרו ב"מובלעות" שנוצרו כאשר הצבא התקדם לתוך הרצועה והותיר את התושבים מאחור מנותקים. במקרים אחרים חששו הפצועים לצאת בעצמם מהבתים, שכן הצבא נותר באזור. בכמה מקרים ניסו אזרחים לפנות פצועים שנפגעו ונותרו ברחוב, אולם נורו על ידי החיילים וחזרו לאחור, דבר שהביא בחלק מהמקרים לכך שפצועים דיממו למוות. הקשיים בפינוי הפצועים גברו לאחר הכניסה הקרקעית של הצבא לרצועה, בעקבותיה ביתרה ישראל את הרצועה. תנועתם של הצוותים הרפואיים הפכה לבלתי אפשרית כמעט והגישה לבתי החולים שבמרכז הרצועה נמנעה כמעט לחלוטין.

ניסיונות להסדיר את הגעתם של צוותים רפואיים לפצועים כדי לפנותם – הן על ידי ארגונים ישראלים והן על ידי הסהר האדום והצלב האדום בתוך הרצועה – כשלו במקרים רבים. גם במקרים שבהם נעשה תיאום כזה, התקבלו דיווחים על ירי של חיילים על האמבולנסים. לפי נתוני משרד הבריאות הפלסטיני, במהלך המבצע נהרגו לפחות 16 אנשי צוות רפואי.

באופן חריג, פירסם הצלב האדום הבינלאומי במהלך המבצע כמה הודעות המתריעות על הפגיעה בפצועים ובצוותים רפואיים. בהודעה מיום 7.1.09, שפורסמה לאחר שהצבא איפשר לבסוף פינוי של פצועים משכונת א-זייתון, קבע הצלב האדום כי במקרה זה הפרה ישראל את הוראות המשפט ההומניטארי הבינלאומי המחייבות טיפול ופינוי של פצועים וכי העיכוב בפינוי הפצועים הוא בלתי מקובל.

ב-6.1.09 הגישו שמונה ארגוני זכויות אדם עתירה לבג"ץ, שדרשו בה כי הצבא יתיר לצוותים רפואיים ולאמבולנסים לנוע ברצועה ויאפשר פינוי של פצועים לבתי חולים. בתשובתה לעתירה טענה המדינה כי לחיילים ניתנות הנחיות חד משמעיות להימנע מתקיפת צוותים רפואיים

ואמבולנסים ולאפשר לתושבים שנפגעו לקבל טיפול רפואי ולאפשר את פינויים לבתי החולים.²² אולם, המדינה מיהרה לסייג אמירות אלה:

”19. ... מדיווחים של החיילים בשטח, מעדויות ויזואליות של אמצעי תצפית, וממידע מודיעיני שהצטבר בידי המשיבים, עולה בצורה ברורה וחד-משמעית שפעילי הטרור עושים לעיתים שימוש באמבולנסים לביצוע פעילות טרור, ואף מתחזים לעיתים לאנשי צוות רפואי. מדובר בשיטת פעולה ולא באירועים נקודתיים וחריגים. כך, על פי מידע חסוי המצוי בידי גורמי הביטחון עולה, כי פעילי חמאס עושים שימוש באמבולנסים לשם העברת רקטות ותחמושת ממקום למקום, וכן לטובת העברת פעילי טרור בתוך רצועת עזה. כמו-כן, קיים מידע מודיעיני על פיו פעילי טרור מתחזים לצוותים רפואיים, על מנת שלא ייפגעו מירי חיילי צה”ל – אשר מקפידים שלא לבצע ירי לעבר צוותים רפואיים...”

20. עוד יטענו המשיבים, כי את טענות העותרים יש להפנות בעיקר לצד הפלסטיני, על כך שהפר ומפר את כללי המשפט הבינלאומי בצורה בוטה, גורם לפגיעה חמורה ביותר באמון שאמורים כוחות צה”ל ליתן בצוותים רפואיים, באמבולנסים ובבתי חולים, ובכך נגרמים לעיתים, **כתוצאה לוואי בלבד**, בין היתר, עיכובים בטיפול ובפינוי של פצועים וחולים, ואף, לעיתים, למרבה הצער, פגיעה בצוותים אלה.

21. המשיבים יטענו, כי חרף העובדה שהחמאס הפר ומפר את דיני הלוחמה בצורה בוטה, צה”ל פועל בהתאם לכללי המשפט הבינלאומי החלים בנושאים המועלים בעתירה. המדינה תטען, כי ככל שנגרמים לעיתים עיכובים בפינוי ובטיפול בפצועים, וככל שאכן נפגעים צוותים רפואיים, הדבר לא נעשה במכוון, אלא כתוצאה בלתי מכוונת מפעולות לחימה בקרבת מקום. המשפט הבינלאומי מכיר בכך, שפגיעה בלתי מכוונת שכזו, אינה בלתי חוקית.²³

דברים אלה, שהושמעו על ידי המדינה כבר בעבר, נועדו להכשיר את הפגיעות שאירעו במהלך הלחימה בצוותים רפואיים ואת העיכוב בטיפול בפצועים ובפינויים. זאת, מבלי שהאירועים נחקרו ומבלי שנבדק האם התנהלות החיילים אכן הייתה תקינה.

²² בג”ץ 201/09, רופאים לזכויות אדם ואח”נ. ראש הממשלה ואח”, תגובה מטעם המשיבים מיום 8.1.09, סעיפים 4 ו-24. ההדגשה במקור.
²³ שם, סעיפים 19-21. דברים זהים נכתבו בהודעה המעדכנת מטעם המדינה שהוגשה ב-13.1.09, סעי’ 23-25.

ההגנה המוקנית לצוותים רפואיים ולפצועים במשפט ההומניטארי הבינלאומי היא רחבה וגורפת. בתי חולים "לא ישמשו בשום פנים מטרה להתקפה, אלא יכובדו ויוגנו תמיד על ידי בעלי הסכסוך".²⁴ הגנה זו חלה גם על "אנשים שמלאכתם הקבועה והיחידה היא הפעלתם וניהולם של בתי חולים אזרחיים, לרבות חבר העובדים העוסקים בחיפוש אחרי אזרחים פצועים וחולים".²⁵ כן נקבע כי על הצדדים הלוחמים "להקל על האמצעים הנקוטים לשם חיפוש חללים ופצועים".²⁶

אמנם, כפי שנטען בתשובת המדינה, המשפט ההומניטארי הבינלאומי מכיר בכך שיהיו נסיבות שבהן לא ניתן יהיה להעניק הגנות אלה. החריג הראשון קובע כי ההגנה על בתי חולים וצוותים רפואיים לא תיפסק "אלא אם כן משתמשים בהם, מחוץ לתפקידיהם ההומניטאריים, לביצוע מעשים המזיקים לאויב".²⁷ החריג השני קובע כי בנסיבות קיצוניות במיוחד, כאשר בשל אירועי לחימה ושיקולים צבאיים לא ניתן לאפשר לצוותים רפואיים להיכנס לשטח ולפנות פצועים, מותר לעכב את פינוי הפצועים, אולם גם אז על העיכוב להיות קצר ככל שניתן.²⁸

המדינה בוחרת להיצמד דווקא לחריגים צרים אלה ולהפכם לעיקר בניסיון להצדיק את התנהלות הצבא במהלך המבצע. אולם, חריגים אלה נועדו לתת מענה למצבים קיצוניים ביותר ולאירועים בלתי צפויים ולא לשמש בסיס למדיניות במהלך לחימה.

הטענה שפלסטינים עושים שימוש לרעה באמבולנסים מושמעת על ידי גורמים רשמיים פעמים רבות, בעיקר מאז תחילת האינתיפאדה השנייה, אף על פי שישראל כמעט ולא הציגה ראיות להוכחת טענה זו. שימוש כזה באמבולנסים הוא אסור לחלוטין ומהווה הפרה של המשפט ההומניטארי הבינלאומי. אולם, גם אם נעשה שימוש כזה, הוא אינו יכול להצדיק איסור על תנועת אמבולנסים או ירי על אמבולנסים ועל צוותים רפואיים כאשר נעשה בהם שימוש חוקי.

גם בנוגע לפינוי פצועים בוחרת המדינה להסתמך על התנהלותם של אירועי לחימה באזור ולהתהדר בכך שהעיכוב לא נעשה במכוון. אולם, לא ניתן ליישב את מניעת פינוי הפצועים במשך כמה ימים עם הוראות המשפט ההומניטארי הבינלאומי, בוודאי בכל הנוגע לאזורים בהם הסתיימה כבר הלחימה ובוודאי כאשר החיילים עצמם היו בקרבת מקום ויכלו להושיט עזרה.

²⁴ אמנת ג'נבה הרביעית בדבר הגנת אזרחים בימי מלחמה משנת 1949, סעיף 18.

²⁵ שם, סעיף 20.

²⁶ שם, סעיף 16.

²⁷ שם, סעיף 19.

²⁸ שם, סעיפים 16 ו-17. ר' גם הפרוטוקול הראשון הנספח לאמנות ג'נבה משנת 1977, סעיף 10.

המדינה טענה גם בבג"ץ כי הצבא נערך מראש לטיפול בפצועים והקים "חמ"ל הומניטארי". בתשובתה לבית המשפט ציינה המדינה את מספר הטלפון שלה והזמינה את כל הארגונים לפנות לשם כדי לתאם את פינויים של פצועים. אולם, פניות של בצלם לחמ"ל זה, כמו גם של ארגונים אחרים, נענו על ידי נציגיו כי הם מקבלים פניות רק דרך הצלב האדום ובסירוב לטפל בפנייה.

חמורה במיוחד התנערות המדינה מאחריותה בכל הנוגע לעיכוב הטיפול בפצועים ולפגיעה באנשי הצוות הרפואי והטלחה באופן בלעדי על חמאס. ישראל היא שאסרה על אמבולנסים לנוע ברצועה, גם באזורים בהם הסתיימה הלחימה, והיא שסירבה להקים מנגנון תיאום יעיל לפינוי הפצועים. כתוצאה מכך היו פצועים שדיממו למוות. ארגוני זכויות האדם, עיתונאים וגופים בינלאומיים דיווחו על מצב זה במהלך המבצע ומקבלי ההחלטות היו מודעים לו היטב ולא שינו אותו. משכך, ההתעקשות על כך שפגיעות אלה הן "תוצאת לוואי בלבד" אינה אלא היתממות לשמה.

קריסת התשתית האזרחית והשירותים הציבוריים

במהלך מבצע עופרת יצוקה קרסו כמעט לחלוטין התשתית האזרחית והשירותים הציבוריים. הפסקות האש הקצרות שקבעה ישראל כמה ימים לאחר שהחל המבצע, לא איפשרו מתן מענה אמיתי לצורכי האוכלוסייה.

עם תחילת המבצע, נסגרה תחנת הכוח בעזה, המספקת כשליש מצריכת החשמל ברצועה, לאחר שהדלק להפעלתה אזל. הצבא אף פגע בכמה מהקווים המובילים חשמל לרצועה מישראל וממצרים. כתוצאה מכך, רק 25% מכמות החשמל הנדרשת סופקה לתושבי הרצועה. הפגיעה באספקת החשמל הביאה לפגיעה במערכות המים והביוב. בשיאה של הלחימה נותקו למעלה מ-800 אלף תושבים ממים. מי השופכין של העיר עזה דלפו לאדמות חקלאיות ובבית חאנון הביוב הציף את הרחובות. בתי החולים, שקרסו תחת העומס במהלך המבצע, נאלצו להסתמך על גנראטורים. כמו כן שרר בהם מחסור בציוד רפואי, בחלקי חילוף למכשור וברופאים מומחים. התושבים סבלו גם ממחסור במזון ובמוצרי יסוד. רוב המאפיות ברצועה נסגרו בשל מחסור בקמח, גז לבישול וחשמל. סוכנויות בינלאומיות לא יכלו לנוע ברחבי הרצועה ולחלק מזון. בשל המחסור, האמירו מחירי המזון שנתר בתוך הרצועה.²⁹

²⁹ לפירוט ר' דיווחים יומיים של המשרד לתאום עניינים הומניטריים באתר: <http://www.ochaopt.org>

הקריסה המתוארת לעיל הייתה צפויה בהתחשב במצבם הרעוע של התשתיות ושל השירותים הציבוריים ערב המבצע. ביוני 2007, לאחר שחמאס תפס את השלטון ברצועת עזה, סגרה ישראל את המעברים בכניסה לרצועה והגבילה משמעותית את הכנסת הסחורות לרצועה, כולל דלק, ציוד רפואי וחלקי חילוף. רק סחורות שהוגדרו על ידי ישראל כ"הומניטאריות" ומוצרי מזון בסיסיים כגון קמח, סוכר, שמן, אורז ומלח הוכנסו.

השלכותיה של מדיניות זו על תושבי הרצועה היו הרסניות. מאנשים עובדים, הפכו התושבים לתלויים לחלוטין באספקה של מצרכי יסוד ושירותים מחוץ לרצועה. דו"ח שפרסם המשרד לתאום עניינים הומניטאריים של האו"ם בדצמבר 2008, כשבוועיים לפני שהחל מבצע "עופרת יצוקה", תיאר את המשבר הקשה שאליו נקלעה הרצועה ואת השפעות הסגר על תושביה.³⁰ הדו"ח ציין כי רוב תושבי הרצועה עסקו בהישרדות יומיומית ובניסיון למלא את הצרכים הבסיסיים ביותר כמו השגת מים, מזון, דלק ומוצרים אחרים וכי רבים מהתושבים דיווחו כי הם מרגישים לכודים, "מבחינה פיזית, נפשית ורגשית".

בדו"ח מתוארת הפגיעה הקשה בתשתיות כתוצאה מהסגר הממושך. ברצועת עזה קיים מחסור קבוע בחשמל בשל הגבלות חמורות שהטילה ישראל על הכנסת הדלק תעשייתי, המיועד באופן בלעדי לתחנת הכוח שבתוך הרצועה. כתוצאה מכך, נאלצה חברת החשמל להפסיק כמה פעמים את פעולת התחנה, דבר שגרם להפסקות חשמל ממושכות ברצועה. המחסור בחשמל פגע גם במערכות המים והביוב. כתוצאה מכך כ-80% מבארות המים פועלות באופן חלקי והשאר יצאו כבר מכלל שימוש. כ-80% מהמים המסופקים לתושבי הרצועה אינם עומדים בתקנים של ארגון הבריאות העולמי עבור מי שתיה. המחסור בכלור, שישראל אינה מאפשרת להכניסו בכמויות הנדרשות, מגביר את הסכנה להתפרצות מחלות. מצב התחזוקה של מערכות החשמל, המים והביוב רעוע אולם לא ניתן לתקן בשל האיסור שמטילה ישראל על הכנסת חומרי בניה וחלקי חילוף לתוך רצועת עזה.

המצב הכלכלי של התושבים התדרדר. לפי הנתונים המופיעים בדו"ח, ברבעון השני של 2008 הגיע שיעור האבטלה לכ-50%. נתוני 2007 הצביעו על כך שכ-79% ממשקי הבית חיים מתחת לקו העוני הרשמי וכ-70% מתחת לקו העוני העמוק. לפי הערכות של לשכת התעשיינים הפלסטינית, מתוך 3,900 מפעלים שפעלו ברצועה לפני הסגר, פעלו בתקופה שלפני המבצע רק 23 וכ-34,000 עובדים שעבדו במפעלים אלה פוטרו. כ-40,000 עובדים נוספים – קבועים וזמניים – איבדו את עבודתם בתחומי הדיג והחקלאות, בין השאר בשל האיסור על ייצוא והמחסור בחומרי גלם.

³⁰ המשרד לתאום עניינים הומניטאריים – OCHA, תמונת מצב הומניטרית ברצועת עזה – השפעת הסגר על הרצועה, 15.12.08.

בתי החולים והמרפאות המשיכו לפעול, אולם רמת השירותים נפגעה קשות. רובם נאלצו להסתמך על גנראטורים, בשל הפסקות החשמל. כתוצאה מהמחסור בחלקי חילוף, בחומרי בנייה ובחומרי גלם, הדרדר מצב התחזוקה של הציוד הרפואי ולא ניתן היה לשקם תשתיות פיזיות. כן הביא הסגר למחסור בכוח אדם ובמומחיות רפואית, שכן ישראל מנעה מאנשי הצוות הרפואי לצאת להשתלמויות, להפגש עם מומחים בתחומם ולשפר את מיומנותיהם.

זה היה המצב ערב המבצע ברצועת עזה. כתוצאה ממנו, הייתה הפגיעה באוכלוסייה מיידית וקשה שכן השירותים הציבוריים והתושבים כילו כבר את מאגרי החירום שעמדו לרשותם ולא נותר להם דבר לשעת משבר. ישראל הייתה מודעת היטב למצבה הרעוע של האוכלוסייה האזרחית ברצועת עזה. לכן, היה עליה להיערך לכך בהתאם, טרם היציאה למבצע, ולאפשר הכנסת סחורות, מזון ודלק לתוך הרצועה כדי למנוע קריסה כה מהירה.

סיכום

היקף הפגיעה באוכלוסייה האזרחית במהלך מבצע עופרת יצוקה הוא חסר תקדים. רק בימים אלה מתבררים מימדי ההרס ומתחילות להישמע עדויות על שהתרחש במהלכו. משפחות שלמות נחרבו, ילדים נהרגו מול עיני הוריהם, אחרים נאלצו לראות את יקיריהם מדממים למוות. ברור שגם לאחר קבירת המתים ופינוי ההריסות, יותיר מבצע זה צלקות עמוקות בקרב תושבי הרצועה.

ברחבי העולם מככבות בערוצי החדשות תמונות של ההריסות וגופים שונים משמיעים דרישות להקמתן של וועדות חקירה מסוג זה או אחר, כולל דרישות להעמיד לדין חיילים שהשתתפו במבצע בהאשמות כבדות ביותר. בישראל, לעומת זאת, מעדיפים גורמים רשמיים להסתתר מאחורי אמירות גורפות כי הצבא פעל כשורה במהלך המבצע.

שר הביטחון אהוד ברק קבע כי "צה"ל הוא מהצבאות בעלי המוסריות מהגבוהות בעולם, אם לא הגבוהה שבהם, ונקט כל דרך אפשרית למנוע פגיעה באזרחים".³¹ ראש הממשלה, אהוד אולמרט, קבע כי "במהלך המבצע גילתה מדינת ישראל רגישות רבה בהפעלת כוחה כדי להימנע עד כמה שניתן מפגיעה באוכלוסייה אזרחית שאינה מעורבת בטרור. במקרים שבהם התעורר ספק, שמא פגיעה באנשי הטרור תגרום לפגיעה באוכלוסייה אזרחית תמימה - נמנענו מלפעול. אין הרבה מדינות שהיו נוהגות כמונו".³²

בתשובה לפניית בצלם בנוגע לפגיעה המכוונת בבבנייני הממשל, ענה הפרקליט הצבאי הראשי, תא"ל אביחי מנדלבליט, כי "התקיפות שמבצע צה"ל ברצועת עזה – ביבשה, באוויר ובים – נעשות בהתאם להוראות דיני הלחימה. צה"ל פועל בליווי של ייעוץ משפטי המיועד להביא בפני מקבלי ההחלטות בצה"ל את ההיבטים המשפטיים הנוגעים לפעילותם, ולהעמיד לרשותם את הכלים המשפטיים להגשמת התכלית המבצעית העומדת בפניהם". כן הוסיף הפרקליט הצבאי הראשי כי "אנו מצרים כמובן על כל פגיעה באזרחים, אך שבים ומדגישים, כי האשם לכך מוטל באופן בלעדי לפתחו של ארגון החמא"ס, עקב השימוש שהוא עושה באוכלוסיה האזרחית לצרכיו הנפשעים".³³

³¹ אחיה ראב"ד, "ברק: המבצע שינה באופן יסודי את המציאות", *ynet*, 21.1.09.

³² "הנאום המלא: רה"מ מכריז על הפסקת אש בעזה", *ynet*, 18.1.09.

<http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3657794,00.html>

³³ כך במקור. מכתב לבצלם מהפרקליט הצבאי הראשי, תא"ל אביחי מנדלבליט, מיום 19.1.09.

ראשית, כמו כל חוק, גם את המשפט ההומניטארי הבינלאומי ניתן לפרש בכמה דרכים, אולם ברור שלא כל פרשנות היא מקובלת וסבירה. הפרשנות שנתנו משפטני הצבא במהלך "עופרת יצוקה" להוראות החוק – שאפשרה בין השאר התקפות על מטרות אזרחיות, שימוש אסור בכלי נשק ועיכוב ממושך של פינוי פצועים – אינה יכולה להיות מקובלת. מטרתו העיקרית של המשפט ההומניטארי הבינלאומי היא להגן על האוכלוסייה האזרחית מפני התוצאות הנוראות של מלחמות. ההבנה שאין מנוס מפגיעה גם באזרחים מובנית לתוך הוראותיו והאיזונים הנדרשים בין הצרכים הצבאיים של הצדדים הלוחמים לבין פגיעה כזו כבר נעשו. ההסתמכות על מושגים עמומים ועל חריגים צרים כהצדקה לפגיעה כה קשה באזרחים, בניסיון ליצור איצטלה של כיבוד החוק, מהווה שימוש ציני בחוק שנועד, בעיקר, להוציא את האזרחים ממגל הלחימה ולמנוע עד כמה שניתן את הפגיעה בהם.

שנית, ייתכן כי בחלק מהמקרים השימוש שעשה חמאס באוכלוסייה האזרחית משליך על חוקיותה של ההתקפה שביצעה ישראל ואשר גרמה לפגיעה באזרחים. אולם, התנהגות אנשי חמאס אינה נותנת הכשר גורף לכל פעולות הצבא במהלך מבצע "עופרת יצוקה" והיא אינה מוכיחה כי כל פגיעה באזרחים נבעה מהתנהגות אסורה. כפי שעולה ממסמך זה, בחלק מן המקרים קיים חשד כבד כי הפגיעה באזרחים נבעה דווקא משימוש שעשה הצבא באמצעים או בשיטות לחימה שאינם מבחינים בין מטרות צבאיות לבין מטרות אזרחיות. במקרים אחרים נראה כי הנזק שהיה צפוי לאזרחים מההתקפה היה מוגזם ביחס ליתרון הצבאי הישיר והממשי המצופה ממנה. לפחות במקרים האלה, לא ניתן לפטור את מפקדי הצבא מאחריות לפגיעה באזרחים, יהיה אשר יהיה השימוש שעשה בהם חמאס.

סקירה ראשונית של התנהלות הצבא במהלך מבצע "עופרת יצוקה" מעלה חשדות כבדים כי חיילים ומפקדים הפרו במהלכו את הוראות המשפט ההומניטארי הבינלאומי. חשדות אלה נוגעים לא רק להתנהגות של חייל זה או אחר אלא בעיקר לשאלות של מדיניות. בהתחשב בכך, לציבור הישראלי יש זכות לדעת מה נעשה בשמו ברצועת עזה ולאחר קבלת עובדות מוצקות, ניתן יהיה לגבש דיעה מושכלת בנוגע לפגיעה הקשה באוכלוסייה האזרחית במהלך המבצע. בהתייחסו לנקודה זו קבע הכתב הצבאי של עיתון "ידיעות אחרונות" רון בן ישי:

גם בקרב מיגזרים רבים בציבור הישראלי הולך ומתפתח ויכוח נוקב בשאלה, אם ההרס וההרג ברצועה היו מידתיים ונחוצים. מה שיחייב את הממשלה וצה"ל להוכיח בעובדות ובמספרים, קבל עם ועולם, שהפעלת הכוח הייתה מידתית לאיום ולשיטות הלחימה של

חמאס, ונעשתה מחוסר ברירה אחרי שמוצו כל האמצעים האחרים להבטחת שלום האזרחים.³⁴

היקף ההפרות ומידת חומרתן יוכלו להיקבע רק במסגרת חקירה כללית שתבחן את המידע שעמד לרשות הצבא ואת דרכי פעולתו. על חקירה כזו להיות עצמאית ויעילה, פתוחה לביקורת ציבורית ועליה להסתיים בתוך זמן סביר. במסגרת החקירה יש לבחון, בין השאר, את השאלות הבאות:

- האם אובייקטים אזרחיים שימשו יעד להתקפה, למרות שלא נעשה בהם שימוש אסור?
- האם שמר הצבא על עקרון המידתיות, לפיו בכל התקפה אסור שהפגיעה הצפויה באזרחים תהיה מופרזת ביחס ליתרון הצבאי הישיר הצפוי?
- האם נעשה במהלך המבצע שימוש בנשק שאסור לשימוש בנסיבות הקיימות ברצועת עזה – כולל שימוש בפצצות זרחן ובנשק בלתי מבחין?
- האם חיילים ירו באזרחים שלא סיכנו את חייהם?
- האם עשו חיילים ישראלים שימוש באזרחים פלסטינים כמגנים אנושיים?
- האם הותקפו אמבולנסים וצוותים רפואיים, שפעלו במסגרת תפקידם?
- האם היה עיכוב בפינוי ובטיפול בפצועים, באזורים בהם לא היתה לחימה?

³⁴ רון בן ישי, "מי באמת החריב את עזה", *ynet*, 20.1.09.

**בצלם - מרכז המידע הישראלי
לזכויות האדם בשטחים [ע.ר.]**

רחוב התעשייה 8 (קומה רביעית), תלפיות

ת.ד. 53132 ירושלים 91531

טלפון: 02-6735599, פקס: 02-6749111

אתר אינטרנט: www.btselem.org

דואר אלקטרוני: mail@btselem.org

בצלם
B'TSELEM
بتسيلم